

הסוגיא השנייה – ובא השמש (ב ע"א - ב ע"ב)

- [1] אמר מר: משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. א. קשיא על ניסוח משנתנו, ותירוץ על פי מדרש לויקרא כב ז
- [2] מכדי כהנים אימת קא אכלי תרומה, משעת צאת הכוכבים? לתני משעת צאת הכוכבים!
- [3] מלתא אגב אורחא קמשמע לן: כהנים אימת קאכלי בתרומה? משעת צאת הכוכבים! והא קמשמע לן, דכפרה לא מעכבא.
- [4] כדתניא: ובא השמש וטהר (ויקרא כב ז) – ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה, ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה.
- [5] וממאי דהאי ובא השמש ביאת שמש והאי וטהר וטהר יומא? דילמא ביאת אורו הוא, ומאי וטהר, טהר גברא?
- [6] אמר רבה בר רב שילא: אם כן לימא קרא ויטהר! מאי וטהר? טהר יומא. כדאמרי אינשי: איערב שמש ואדכי יומא. שבויקרא כב ז
- [7] במערבא, הא דרבה בר רב שילא לא שמיע להו, ובעו לה מיבעיא: האי ובא השמש ביאת שמשו הוא ומאי וטהר וטהר יומא, או דילמא ביאת אורו הוא, והאי וטהר טהר גברא?
- [8] והדר פשטו לה מבריייתא. מדקתני: סימן לדבר צאת הכוכבים, שמע מינה ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר, טהר יומא. שבויקרא כב ז

מסורת התלמוד

[1] משעה... בתרומתן משנה ברכות א א. [2] מכדי... משעת צאת הכוכבים השווה יבמות ב ע"ב. [3] כהנים אימת קאכלי... צאת הכוכבים ראה משנה כלים א ה; משנה נגעים יד ג; יבמות עד ע"א-ע"ב. [4] כרתניא... ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה ראה ספרא אמור פרק ד ה. [6] ראה יומא נט ע"א, טו ע"א; זבחים לח ע"ב. [7-8] ראה ירושלמי ברכות א א, ב ע"א-ע"ג. [8] סימן לדבר צאת הכוכבים תוספתא ברכות א א, עמ' 1; ירושלמי ברכות א א, ב ע"ב.

רש"י

משעת צאת הכוכבים שהוא גמר ביאת השמש כדיליף לקמן (ב ע"ב). דילמא ביאת אורו שיאור השמש ביום השמיני, ויטהר האיש עצמו בהבאת קרבנותיו ואחר יאכל. אם כן דהאי קרא וטהר לשון צווי הוא, נימא קרא ויטהר, מאי וטהר? אדכי לשון עבר, נתפנה מן העולם השמש. מברייתא דקתני לקמן בשמעתין, משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן וראיה לדבר צאת הכוכבים, שמע מינה אין כפרתן מעכבתן.

תקציר הסוגיא

לפי ויקרא כב ו-ז כוהן טמא "לא יאכל מן הקדשים כי אם רחץ את בשרו במים. ובא השמש וטהר". הנחת היסוד הסמויה של החלק הראשון של סוגייתנו היא שהכהנים טהורים מצאת הכוכבים ואז הם נכנסים לאכול בתרומה, ולכן "ובא השמש" פירושו "צאת הכוכבים". הנחה זו מבוססת על הבנת הבבלי בברייתא המובאת בסוגיא הבאה ("סימן לדבר צאת הכוכבים"). סוגייתנו פותחת [2-3] בקביעה, בסגנון סבוראי, שהתנא קבע את תחילת זמן קריאת שמע של ערבית במשנה בניסוח "משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן", ולא בניסוח הפשוט, "מצאת הכוכבים", כדי ללמד שהכהנים אוכלים בתרומתם מצאת הכוכבים. (יצוין כי למרות הנחה זו, שהשעה שכהנים נכנסים לאכול בתרומתם היא צאת הכוכבים, לפי פשט הכתוב בויקרא כב ז ועל פי מקורות תנאיים, אוכלים הכהנים בתרומה לא מצאת הכוכבים אלא מ"בא השמש" או "הערב שמש", דהיינו השקיעה. לכן, לפי פשט משנתנו, קוראים שמע מן השקיעה ואילך.) כמו הסוגיא הראשונה גם סוגיא זו, השנייה בפירקין, מיוחסת לסבוראים, בעקבות הניסוח "מכדי... ליתני... קמשמע לך", והמהלך הסבוראי המופיע בה. זאת חרף העובדה שבפיסקאות [2-6] מובא הומר תנאי ואמוראי, שלא כדרך סוגיות סבוראיות.

בהמשך הסוגיא מופיעה התלבטות אם הביטוי "ובא השמש" פירושו "ביאת השמש" ממש או "ביאת אורו". ההתלבטות מוצגת פעמיים: בפיסקא [6] בתור הערת האמורא הבבלי רבה בר רב שילא על מדרש הלכה לפסוק זה, ובפיסקאות [7-8] כדיון ארץ ישראלי באותו נושא, המסתיים במובאה מברייתא בנידון. התלבטות זו זכתה לשני פירושים שונים לחלוטין אצל הראשונים; לפי רש"י, "ביאת השמש" פירושו תחילת הלילה שלאחר הטבילה ואילו "ביאת אורו" פירושו זריחת השמש למחרת, ולפי התוספות (ר"ה דילמא) ברור שהתרומה נאכלת בלילה, והשאלה היא האם אכילה זו מתרחשת עם "ביאת השמש" (צאת הכוכבים, כשהשמש שוקעת לגמרי) או עם "ביאת אורו" (שקיעת האור הראשון של השמש, דהיינו השקיעה). שימו לב לכך שלפי התוספות מתפרשים הביטויים "ביאת השמש" ו"ביאת אורו" טוב יותר כשהגדרותיהם מוחלפות. אבל מי שרוצה לפרש שהסוגיא שלפנינו מנגידה בין שקיעה לבין צאת הכוכבים, חייב לפרש כפירוש התוספות.

כל אחד מן הפירושים גורר קושי טקסטואלי או קונטקסטואלי חמור: לפירוש רש"י קשה להבין את ההתלבטות, שהרי יש מקורות מפורשים בספרות חז"ל שלפיהם הכהנים מיטהרים בערב, והיה לו לבעל הגמרא להביאם; לפירוש התוספות, כאמור, על המינוח להיות הפוך. מסתבר שהסוגיא עברה התפתחות מפותלת במיוחד. הסבוראים ירשו מן האמוראים גירסא קדומה יותר של פיסקאות [5-6], שבהן הופיעה התלבטות אם התרומה נאכלת בביאת אור השמש בבוקר הטבילה ("ביאת אורו") או רק לאחר הערב שמש באותו יום (כלומר, האם טבול יום אוכל בתרומה), והסיקה שאין התרומה נאכלת עד להערב שמש. גירסא זו קרובה לפירוש רש"י לסוגיא הנוכחית, אלא שרש"י מבין ש"ביאת אורו" מתייחס לבוקר שלמחרת הטבילה ולא לבוקר הטבילה עצמו. הסוגיא האמוראית המקורית היתה פולמוס נגד הלכה קדומה של בית הלל, שלפיה טבול יום אוכל בתרומה. עמדה קדומה זו של בית הלל נשכחה לחלוטין, מה שהביא את הסבוראים לנסח ולפרש מחדש את הסוגיא המקורית (פיסקאות [5-6] של הסוגיא הנוכחית). סוגיא סבוראית זו יש להבין ולפרש על פי פירוש התוספות, שההתלבטות היא אם הכהנים אוכלים בתרומה מן השקיעה או מצאת הכוכבים. הקשיים שבפירוש התוספות נעלמים אם נאמץ גירסא חלופית של הסוגיא, שהשתמרה בכתבי הגאונים ובקטעי גניזה, המשקפת את הגירסא הסבוראית של הסוגיא. גירסת הספרים, לעומת זאת, המתפרשת בצורה טובה יותר על ידי רש"י, משקפת את הגירסא האמוראית המקורית של פיסקאות [5-6] של הסוגיא, שהתייחסה כאמור לטבילה עם הערב שמש לעומת טבילה בבוקר, והיתה מוסבת על ברייתא שונה במקצת. בעלי התוספות, שגרסו כגירסת הספרים, נדחקו להתאים את פירושם [הנכון!] לסוגיא הסבוראית, למילים שבטקסט שלפניהם.

פירושם החדש של הסבוראים לסוגיא הצריך את הוספת פיסקאות [1-4], כדי לספק הקשר להתלבטות כפי שהובנה על ידי הסבוראים [= פירוש התוספות]. פיסקאות [7-8] נוספו אף הן לסוגיא בשלב הסבוראי, ואין להבינן אל נכון אלא על רקע גירסת הגאונים והגניזה, שהיא כאמור גירסת הסבוראים. הדיון הארץ ישראלי שממנו מצטטים הוא הסוגיא בירושלמי

ברכות א א, ב ע"ב-ע"ג בעניין משך בין השמשות. קשיים בפיסקאות [7-8] נעלמים כשניווכה לדעת שגם הן תוקנו כדי שתתאמנה לגירסת הספרים בפיסקאות [6-s] כפי שהובנו על ידי רש"י.

מבנה הסוגיא ומהלכה

הסוגיא שלנו פותחת בלשון "אמר מר" ואחריו פסקא ממשנתנו וקושיא עליה. קושיא זו [2] היא בעלת אופי סבוראי מובהק. היא עוסקת בשאלה של ניסוח שאינו מעלה או מוריד מבחינה הלכתית. הקושיא מנוסחת במינוח "מכדי... ליתני..." ברוב העדים ובמינוח "מאי איריא... ליתני..." בעדים אחרים,¹ ושתי מערכות מינוח אלו זווהו כמינוח סבוראי.² "מכדי... ליתני..." משמש בסוגיא הסבוראית בריש קידושין (ב ע"ב), ואילו "מאי איריא... ליתני..." משמש בסוגיא הסבוראית בריש קידושין (ב ע"ב). ואף התשובה לקושיא: "מילתא אגב אורחא קא משמע לן..." היא בעלת אופי סבוראי: היא דורשת את לשון התנאים כאילו ניתן ללמוד ממנו הלכות שאינן מפורשות, כפי שהתורה נדרשת, וזו גישה המאפיינת את הסוגיות הסבוראיות.³ אפיונים אלו הביאו את החוקרים לזהות את סוגייתנו כסוגיא סבוראית.⁴ אך הגדרה זו תואמת בעיקר את תחילת הסוגיא [4-1]. המשך הסוגיא אינו בנוי מחומר סבוראי בלבד, אלא מובא בו גם חומר אמוראי. כפי שיתברר להלן, פסקאות [7-8] הן ניסוח חופשי של הסבוראים לדיונים ארץ ישראלים, ופיסקאות [6-s] – הגם שיש להן יסוד אמוראי – שונו לחלוטין על ידי הסבוראים, והוענקה להן משמעות חדשה. במדור זה נדון בסוגיא הסבוראית בשלמותה, אך כדי להבין אל נכון את פסקאות [8-s] עלינו להתחקות אחר תולדותיהן והתהוותן, ולעמוד הן על משמען בהקשרן המקורי הן על השינויים שערכו בהן הסבוראים עם שילובן בסוגיא, והתהוות הגירסאות השונות. על דברים אלו נעמוד להלן, במדור "עיוני פירוש".

בפיסקאות [4-1] קובעים הסבוראים שהתנא של משנתנו בחר בכוונה בניסוח "משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן" לציין את שעת צאת הכוכבים, כדי ללמדנו שהכהנים אוכלים תרומה לאחר הערב שמשם, אפילו אם טקס ההיטהרות שלהם מחייב גם הבאת קרבנות למחרת (כגון במקרה זב או מצורע).⁵ אך כבר ציינו התוספות, ד"ה והא קמשמע לן, שהלכה זו הינה משנה מפורשת בנגעים יד ג: "העריב שמשו אוכל בתרומה, הביא כפרתו אוכל בקדשים",⁶ והלכה זו מנומקת היטב ובאריכות בסוגיא התלמודית שביבמות עד ע"ב. קשה אפוא לומר שהתנא בחר בניסוח זה כדי ללמד פרק בענייני היטהרות הכהנים, ועדיין יש מקום לשאול מדוע בחר התנא דווקא בניסוח ארוך ומסורבל זה, במקום פשוט "צאת הכוכבים" או "חשכה".

שלוש אלבן, ובעקבותיו חוקרים רבים אחרים, פירשו שהתנא ביקש לקבוע סימן היכר השווה לכל נפש, כדי שכולם ידעו מתי לקרוא שמע בערב.⁷ לדעת חוקרים אלו אין צאת הכוכבים מועד מדויק דיו, כיוון שישנן דעות שונות באשר לסוג הכוכבים שבהם מדובר ולמספרם.⁸ כמו כן, סימן

1 כך בכתב יד פריז ובקטע הגניזה ג.

2 N. Brüll, *Jahrbücher für jüdische Geschichte und Literatur* 2 (1876), pp. 46-47, n. 64

3 ראה א' כהן, "לבעית זיהויים של קטעים סבוראים בבבלי", ספר יעקב לסלוי, תל אביב תשמ"ה, עמ' 91, הערה 30, וביבליוגרפיה שם.

4 א' וייס, היצירה של הסבוראים, ירושלים תשי"ג, עמ' 13, הערה 23.

5 זב ומצורע טמאים שבעה ימים ומביאים קרבן ביום השמיני. ראה ויקרא יד ח-י; טו יג-יד.

6 לכך ניתן להוסיף גם ציון למשנה כלים א ה: "מחוסר כיפורים אסור בקדש, ומותר בתרומה ובמעשר".

7 ש' אלבן, מודעה (*Prospekt*) תלמוד בבלי: הוצאה חדשה ומדויקת, ורשה תרע"ג, בפירוש למשנה ברכות א א ד"ה שהכהנים (מובא גם אצל ח' אלבן, ששה סדרי משנה, בהשלמות לברכות א א, עמ' 325-326), ובעקבותיו ל' גינצבורג, פירושים וחדושים בירושלמי א, ניו יורק תש"א, עמ' 7; י"ד גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה, רמת גן תשנ"ב, עמ' 290 הערה 27. וראה גם ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה א, ניו יורק תשט"ו, עמ' 1. אך ליברמן מסתייג במקצת מפירוש זה, משום שבתוספתא ברכות א א, עמ' 1, מצאנו את הביטוי "משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן", משמע שמדובר בכהנים טמאים הטובלים מבעוד יום ומחכים להערב שמש (שהרי כהן טהור "זכאין" מעיקר הדין לאכול בתרומה גם לפני הטבילה). יצוין שדברי ליברמן הובנו שלא כהוגן על ידי L. Finkelstein, *The Pharisees*, volume 2, Philadelphia 1962, p. 685. פינקלשטיין הבין מדברי ליברמן ("שבכהנים טובלי יום ממש עסיקין") שטובלי יום זכאים לאכול בתרומה טרם הערב שמשם, ולא היא. ליברמן התכוון רק שמן הלשון "זכאין" משתמע שמדובר בכהן טמא טובל יום הזוכה לאכול בתרומה עם הערב שמשו, ולא בכהן טהור.

8 ראה ירושלמי ברכות א א; ב ע"ב-ע"ג.

זה אינו שימושי ביום מעונן, כשהכוכבים אינם נראים. לעומת זאת, בימי התנא נהגו הכהנים לאכול תרומה ביחד בחבורה כל ערב, לאחר שטבלו מבעוד יום (גם כהנים טהורים נהגו לטבול לפי דעה זו) וחיכו להערב שמש. ההתכנסות שלהם היתה אירוע פומבי, ולכן כל אחד יכול היה לדעת על פיה את תחילת זמן קריאת שמע. אבל פירוש זה מוקשה מכמה סיבות: התכנסות הכהנים יכולה לשמש סימן היכר לזמן קריאת שמע רק בעבור האוכלוסייה העירונית – אנשי הכפר ודאי לא היו יכולים להסתכל מבעד לחלון ולראות התכנסות מעין זו. יתר על כן: בתוספת ברכות א א, עמ' 1, ובברייתות המובאות בסוגיא הבאה בפירקין, מצאנו שיטות שונות באשר לתחילת זמן קריאת שמע של ערבית, וכולן מגדירות אותה על פי זמנים ואירועים מחיי היומיום, בדומה למשנתנו, אבל אין אלו התכנסויות או אירועים פומביים דווקא: "משעה שהעני נכנס לאכול פיתו במלח"; "משעה שקדש היום בערב שבת"; "משעה שהכהנים טובלין לאכול בתרומתן".⁹

נראה שביטויים אלו באו לציין במקורם אירועי ערב המתרחשים לפני החשכה, עם דמדומי החמה או אף לפני כן. רש"י פירש שעניים נהגו לאכול ארוחת ערב מבעוד יום כדי לחסוך בהוצאות על נרות.¹⁰ בערב שבת מתקדש היום לא עם צאת הכוכבים אלא עם שקיעה, ויש גם מצווה של תוספת שבת, ונהגו לקבל את השבת מבעוד יום ממש.¹¹ הכהנים טובלים לאכול בתרומתם לפני ערב כן שעם ערב יוכלו לאכול בתרומה מיד.¹²

בימי הבית נהגו לקרוא שמע של ערבית "על המיטה".¹³ ידוע שבית שמאי קבעו ש"בשכבך" פירושו שכיבה ממש, ואף בית הלל, שפירשו "בשכבך" במונח "זמן שכיבה", התכוונו כנראה לשעת השכיבה ממש (משנה ברכות א א).¹⁴ באותם ימים טרם נהגו לקרוא שמע כחלק מתפילת ערבית, אך ברבות הימים הוצמדו השתיים.¹⁵ נראה שמנהג זה רווח כבר בימי התנאים: נהגו לקרוא שמע לפני תפילת ערבית בבית הכנסת ולהתפלל ערבית בבית הכנסת סמוך לפני החשכה או אפילו השקיעה, מבעוד יום, בדרך הביתה מן העבודה. כך עולה מן הברייתא המובאת להלן, ברכות ד ע"ב, סוגיא ח, "חכמים": "אדם בא מן השדה בערב נכנס לבית הכנסת, אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה, וקורא קריאת שמע ומתפלל, ואוכל פיתו ומברך". "ערב" כאן משמע לאו דווקא לאחר החשכה, שהרי נהגו העניים לאכול וכל שכן להתפלל בבית הכנסת מבעוד יום, והכפריים נהגו להגיע הביתה מבעוד יום מיוחד החיות. לכן היה מנהג ארץ ישראל להתפלל בבית הכנסת סמוך לפני השקיעה, מבעוד יום, כפי שעולה מירושלמי ברכות א, ב ע"א:

א"ר יוסי: תיפתר באילין כופרנייא דקיקיא דאורחיהון מסתלקא עד דהיא יממא, דצדי לון מיקמי חיותא (= תתפרש בכפריים הקטנים ההם שדרכם להסתלק מבעוד יום, שפוחדים להם מפני החיות).

תני: הקורא קודם לכן לא יצא. אם כן למה קורין אותה בבית הכנסת?

אף על פי שבהמשך הסוגיא בירושלמי נאמר שאין קוראים שמע בבית הכנסת כדי לצאת ידי חובה אלא כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, ואף על פי שישנה עדות מימי הגאונים על כך

9 ראה להלן בדיון בסוגיא הבאה, "עני".

10 רש"י ד"ה משהעני, סוגיא ג, "עני", ברכות ב ע"ב.

11 ראה בבלי ברכות כז ע"ב.

12 ראה דברי רבי חנינא בבבלי שבת לה ע"א.

13 ראה י"ד גילת (לעיל, הערה 7), עמ' 286-287.

14 וכך מובא בבבלי בשם רבי יהושע בן לוי, שיש לקרוא שמע לאחר תפילת ערבית ("תפלות באמצע תקנום", בבלי ברכות ד ע"ב), ומי שקורא לפני שהוא הולך לישון חייב לחזור ולקרוא שמע על המיטה (שם). ראה בפרוטרוט בפירוש סוגיות ח, ט, יא להלן.

15 ולפי הבבלי ברכות ד ע"ב, סוגיא ט, "קורא ק"ש ומתפלל", רבי יוחנן פסק שיש לקרוא שמע לפני העמידה של ערבית דווקא, כדי לסמוך גאולה לתפילה. ראה הדיון בסוגיות ח ו-ט להלן. את תפילת ערבית עצמה הקדימו לקרוא מבעוד יום, בהסתמך על כך ש"אין לה קבע" (משנה ברכות ד א), ולרבי יהודה אפשר שזמנה מפלג המנחה (ראה משנה ברכות בענין זמן תפילת מנחה, ירושלמי שבת א ע"ב, ג ע"ב). ראה שיטת רבינו תם בתוספות ד"ה מאימתי, ברכות ב ע"א; י' כץ, הלכה וקבלה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 184.

שהמדקדקים נהגו לחזור ולקרוא שמע בבית,¹⁶ נראה שבמקורו של דבר הונהגה קריאת שמע בבית הכנסת כדי להוציא את הרבים ידי חובתם, והחשיבו את השעה הסמוכה לפני החשכה כ"בשכבך".¹⁷ כדי להצדיק נוהג זה, היו חייבים לפרש "בשכבך" לאו דווקא כזמן שכיבה, אלא כערב; ולא דווקא ערב, אלא אפילו סמוך לפנות ערב. לכן חיפשו התנאים אירועי ערב אחרים המתרחשים בפועל לפנות ערב: ארוחת הערב של העני, כניסת השבת וטבילת הכוהנים.¹⁸

אך בימי הגאונים בבבל הקפידו המדקדקים לקרוא שמע ולהתפלל רק אחר צאת הכוכבים,¹⁹ ונראה שהוא הדין לשלהי ימי האמוראים בבבל²⁰ ולימי הסבוראים. הסבוראים לא נזקקו אפוא למשנה שתלמד אותם מאימתי קוראים שמע בערבית, שהרי להם היה העניין פשוט וידוע מן הברייתא המובאת להלן בסמוך, שהיא תוספתא ברכות א א, עמ' 1. הם "ידעו" ששמע קוראים משעת צאת הכוכבים, ולדעתם באה משנתנו ללמד דרך אגב דווקא על שעת אכילת התרומה על ידי הכוהנים: הם רשאים לאכול תרומה לאחר צאת הכוכבים. הלכה זו: "ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה", נלמדת במדרש ההלכה המובא בסוגיא, מן הנאמר בויקרא כב ו-ז: "נפש כי תגע בו וטמאה עד הערב ולא יאכל מן הקדשים כי אם רחץ את בשרו במים. ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים כי לחמו הוא". לפי חז"ל, הניסוח "מן הקדשים" בא למעט: לא מדובר בכל הקודשים, אלא רק בתרומה. תרומה נאכלת לאחר "ובא השמש וטהר", ואילו קודשים אחרים ניתנים לאכילה רק לאחר הבאת הקרבנות, למחרת.²¹ במקורו של דבר התכוונו ככל הנראה לשעת הערב שמש ממש, שעת השקיעה.²² אך בעלי הסוגיא הסבוראים שלנו פירשו שביאת השמש היינו צאת הכוכבים דווקא.

כפי שנטעים להלן, בעיוני הפירוש, הגירסא המובאת לעיל לפיסקאות [8-5] של הסוגיא, גירסא המשותפת לדפוס ולכתבי היד (להלן: "גירסת הספרים"), מוקשית ביותר בהקשרה הכולל של הסוגיא.²³ לעומת זאת, מהלך הסוגיא על כל פיסקאותיה מתפרש היטב על פי גירסא אחרת לפיסקאות [8-5], גירסא המובאת בכמה קטעי גניזה²⁴ ובכתבי הגאונים,²⁵ ואצל רבים מן הראשונים (להלן: "גירסת הגאונים")²⁶:

- 16 ראה כץ, שם, עמ' 177-179, וציונים שם. וראה גם הדין בסוגיא יא, "מטתו", להלן.
- 17 ראה גילת (לעיל, הערה 7), עמ' 288-289. וכך נהגו באשכנז. ראה כץ, שם, עמ' 179-200.
- 18 כפירוש ר"י, תוספות ד"ה מאימתי, ברכות ב ע"א. אך בסוגיא הבאה, "עני", נראה שפירשו בבבלי מחדש את רוב הזמנים המצוינים בברייתות כדי לאחרם השקיעה או אף לאחר צאת הכוכבים. ראה דין בסוגיא הבאה.
- 19 אם כי במקומות מסוימים, אף מחוץ לארץ ישראל, נהגו כנראה לקרוא שמע מבעוד יום בבית הכנסת, כפי שעולה מתשובות הגאונים המובאות באוצר הגאונים לברכות, עמ' 1-2. ראה כץ (לעיל, הערה 15), עמ' 288-289.
- 20 כפי שעולה מן הסוגיא הבאה. ראה לעיל, הערה 18.
- 21 ראה ספרא אמור פרק ד א, ט-י; משנה נגעים יד ג.
- 22 כך לפי פשוטו של מקרא, וראה להלן בסמוך.
- 23 לפירוש הגירסא ראה להלן, עיוני הפירוש לפיסקאות אלו. כפי שנסביר שם, גירסת הספרים בפיסקא [5] הינה שריד לגיבוש קדום יותר של הסוגיא שאותו ערכו הסבוראים מחדש, ואילו גירסת הספרים לפיסקא [7] היא הגהה מאוחרת של גירסת הסבוראים כדי להתאים את פיסקא [7] לפיסקא [5] המקורית.
- 24 ראה תיעוד אצל ד' בוירין, ללקסיקון התלמודי פח, תעודה 1 (תשמ"ח), עמ' 71-72.
- 25 ל' גינצבורג, גנוי שכטר, כרך ב, ניו יורק תרפ"ט, עמ' 364; ש' אברמסון, מהדיר, חמשה ספרים של רב נסים גאון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 95. ראה בוירין, שם, עמ' 70-71.
- 26 בוירין (לעיל, הערה 24) מפנה לערוך, בעל המאור, הרשב"א, ההשלמה ואבן גינאח בספר השרשים. ויש להוסיף גם את הריטב"א.

גירסת הספרים	גירסת הגאונים
<p>[5] וממאי דהאי ובא השמש ביאת השמש והאי וטהר וטהר יומא? דילמא ביאת אורו הוא, ומאי וטהר, טהר גברא?</p> <p>[6] אמר רבה בר רב שילא: אם כן לימא קרא ויטהר! מאי וטהר? טהר יומא. כדאמרי אינשי: איערב שמש ואדכי יומא.</p>	<p>[5] וממאי דהאי ובא השמש ביאת אורו הוא והאי וטהר וטהר יומא? דילמא ביאת שמשו הוא, והאי וטהר וטהר גברא?</p> <p>[6] אמר רבה בר רב שילא: אם כן לימא קרא ויטהר! מאי וטהר? טהר יומא. כדאמרי אינשי: איערב שימשא ואידכי יומא.</p>
<p>[7] במערבא, הא דרבה בר רב שילא לא שמיע להו, ובעו לה מיבעיא: האי ובא השמש ביאת שמשו הוא ומאי וטהר וטהר יומא, או דילמא ביאת אורו הוא, והאי וטהר וטהר גברא?</p> <p>[8] והדר פשטו לה מבריייתא. מדקתני: סימן לדבר צאת הכוכבים, שמע מינה ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר, טהר יומא.</p>	<p>[7] במערבא, הא דרבה בר רב שילא לא שמיע להו, ובעי לה מיבעי: האי ובא השמש ביאת אורו הוא ומאי וטהר וטהר יומא, או דילמא ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר, טהר גברא?</p> <p>[8] והדר פשטו לה מבריייתא. מדקתני בבריייתא: סימן לדבר צאת הכוכבים, שמע מינה ביאת אורו הוא, ומאי וטהר, טהר יומא.</p>

כפי שניווכח להלן במדור עיוני הפירוש, גירסת הגאונים היא הגירסא שהציעו הסבוראים בגבשם את הסוגיא בשלמותה. הם עיבדו מחדש סוגיא קדומה יותר שהיתה לפנייהם במקום זה או אחר, אך הם האחראים לניסוח הדברים כפי שהוא משתקף בגירסת הגאונים לסוגיא שלנו. "ביאת אורו" בגירסא זו פירושו שקיעת אורו האחרון של היום, דהיינו צאת הכוכבים, ואילו "ביאת שמשו" פירושו כמשמעו: שקיעת החמה. בפיסקאות [1-4] קבעו הסבוראים ששעת היטהרות הכההנים ושעת קריאת שמע היא "צאת הכוכבים", שעת "ביאת אורו" של השמש. על כך מקשים הסבוראים עצמם: על סמך מה קבענו ששעת היטהרות הכההנים ושעת קריאת שמע היא צאת הכוכבים ולא שקיעת החמה ("ביאת שמשו") כפשטו של מקרא? הם מתרצים, על פי מימרת רבה בר רב שילא,²⁷ ש"וטהר" פירושו ההיטהרות הסופית של היום מאורו. בפיסקא [7] הם מביאים הוכחה ארץ ישראלית לפירוש זה, דהיינו הבריייתא (תוספתא ברכות א א, עמ' 1) שלפיה הסימן לקריאת שמע של ערבית הוא צאת הכוכבים.

עיוני פירוש

[1] אמר מר

על פי רוב משמש הביטוי "אמר מר" בבבלי להצעת פיסקא מבריייתא או מימרא שהובאה כבר בסוגיא הקודמת (ראה למשל תחילת הסוגיא "בין השמשות", להלן ב ע"ב).²⁸ אבל כאן ובסוגיא הבאה, "עני", משמש הביטוי לשון הצעה לפני פיסקא ממשנתנו שלנו, הפיסקא שעליה מוסבת הסוגיא. שימוש זה מתועד רק לעתים רחוקות, בעיקר במסכתות נזיר ותמורה, שלשונן מיוחד,²⁹ אבל גם במסכתות אחרות, כששתי סוגיות רצופות מוסבות כל אחת על אותה פיסקא משנה.³⁰

27 שבמקורה נועדה לשרת מטרה אחרת, ראה להלן בעיוני הפירוש לפיסקאות [5-6].

28 ראה א' וייס, לקורות התהוות הבבלי: גופא ואמר מר, ורשה 1929, עמ' 125.

29 ראה רש"י ד"ה אמר מר, נזיר לב ע"ב; וייס, שם, עמ' 108.

30 וייס, שם, עמ' 106-108.

במקומות הללו חשוב לציין שמדובר בשני דיונים נפרדים, ולכן צוטטה הפיסקא בראש כל סוגיא בלשון "אמר מר".³¹ וכך גם במקרה שלנו: הן הסוגיא שלנו הן הסוגיא הבאה: "עניי, מוסבות על הפיסקא "משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן"; הסוגיא שלנו עוסקת בלשון הפיסקא, ואילו הסוגיא הבאה עוסקת בהלכה שבפיסקא עצמה. כדי להבהיר ששתי הסוגיות עוסקות בהיבטים שונים של אותה פיסקא, צוינה הפיסקא בראש כל סוגיא בלשון "אמר מר".

[6-5] וממאי דהאי ובא השמש ביאת השמש והאי וטהר טהר יומא? דילמא ביאת אורו הוא, ומאי וטהר, טהר גברא? אמר רבה בר רב שילא: אם כן לימא קרא ויטהר! מאי וטהר? טהר יומא. כדאמרי אינשי: איערב שמש ואדכי יומא

כך גירסת הספרים.³² גירסא זו מתפרשת היטב על ידי רש"י. במדרש ההלכה שהובא בפיסקא [4] וכן בפתיחה הסבוראית לסוגיא,³³ צוינו שני שלבים בסדר ההיטהרות: "הערב שמש" ו"כפרה". לפי ההלכה התנאית מותר למיטהר לאכול תרומה עם הערב שמשו והוא אינו צריך לחכות עד שיביא את קרבנותיו, זאת בניגוד לעמדה הכיתתית הבאה לידי ביטוי בכתבי כת קומראן, שלפיה על הכוהן לחכות עד לסיום סדר ההיטהרות כולו.³⁴ רש"י מפרש ששאלת הגמרא כאן מוסבת על הברייתא, והיא מתייחסת לשני שלבים אלו: "וממאי דהאי ובא השמש ביאת שמשו הוא והאי וטהר טהר יומא", כטענת המדרש שהגבר הטמא מיטהר לאכול תרומה עם הערב שמש, שהוא מועד היטהרות (=התפנות) היום, "דילמא ביאת אורו, שיאור השמש ביום השמיני" בבוקר, "ויטהר האיש [את] עצמו בהבאת קרבנותיו". פירוש זה הוא פירוש סביר לשאלת התלמוד בגירסא זו ובהקשר הנוכחי: לאחר שנאמר במובאה מן המדרש ש"ובא השמש וטהר" פירושו ערב דווקא ולא למחרת בבוקר, שואלת הגמרא מניין הלכה זו, שהרי ניתן לפרש גם שהכוונה היא להבאת הקרבנות למחרת בבוקר. ואכן מצאו החוקרים סמך לפירוש זה של רש"י בשימוש בביטוי "מבוא אור" במובן "בוקר" בכתבי קומראן,³⁵ ובמסורת פרשנית מתועדת היטב, הבאה לידי ביטוי גם כדעת מיעוט במדרשי חז"ל,³⁶ ואשר לפיה הביטוי "בא השמש" במקרא פירושו בוקר ולא הערב שמש כפי שמקובל לפרש, וכשיטה הרווחת גם אצל חז"ל. לפי רש"י, רבה בר רב שילא מסביר שאילו התייחסה המילה "וטהר" לפעולה מצד המיטהר, כגון הקרבת קרבנות, אזי היתה התורה אומרת "ויטהר", אם כי מבחינת פשט סדר המילים ותחביר לשון המקרא, הסגנון הקיים הוא הצפוי גם אם מוסב הפועל על האדם. ואף על פי כן, רבה בריה דרב שילא טוען ש"וטהר" משמעו פעילות של השמש/היום ולא של האדם: לאחר שבא השמש וטהר היום, יאכל המיטהר מן הקודשים.

בעלי התוספות, שלא הכירו את הפירוש שלפיו "ביאת השמש" היא בוקר,³⁷ אינם מקבלים את פירושו של רש"י מכמה סיבות:

(א) עצם ההצעה לפרש את הביטוי "בא השמש" כזריחת השמש היא הצעה שרירותית הגוררת צרור של קשיים, שהרי באותה מידה ניתן לפרש לדעתם את הביטוי "הערב שמש" אצל חז"ל במובן זה.

31 והשווה הפיסקא ללא ציון בקטע ג, והלשון "מתניי", המשמש בכתב יד מינכן כאן, שאף הוא לשון פיסקא.

32 ראה לעיל, מדור "מבנה הסוגיא ומהלכה".

33 ראה לעיל, מדור "מבנה הסוגיא ומהלכה".

34 ראה מקצת מעשה התורה, ב, 71-72; מגילת ברית דמשק, AQDa, ב, 1-4. לפי מקורות אלו יש להמתין עד להערב שמש שלאחר הבאת הקרבנות ביום השמיני לטהרת הזב והמצורע. וראה: J. Milgrom, "The Laws of Purity in the Temple: Scroll", in *Archaeology and History in the Dead Sea Scrolls*, Sheffield 1990, pp. 93-95; L. H. Schiffman, "Pharasaic and Sadducean Halakhah in light of the Dead Sea Scrolls: The Case of Tevul Yom", *Dead Sea Discoveries* 1 (1994), pp. 285-299.

35 מגילת ההודיות יב 5. ראה בויראין (לעיל, הערה 24), עמ' 70.

36 ראה ירושלמי בבא מציעא ט טו, יב ע"ב; שמות רבה לא ז; תנחומא משפטים י; מ' גושן-גוטשטיין, שקיעים מתרגומי המקרא הארמיים, רמת גן תשמ"ג, עמ' 57; ודיון אצל בויראין (לעיל, הערה 24), עמ' 67-75.

37 ראה בויראין (לעיל, הערה 24), עמ' 72.

(ב) שימוש זה אינו מתועד לדעתם במקרא כלל.

(ג) הם שואלים: אם אכן כל שאלת הגמרא אינה אלא אם מדובר בערב או בבוקר, כפירוש רש"י, אזי היה לה להביא בסוף הסוגיא, באיבעיא שאלו במערבא, את המשנה בנגעים, אשר בה שנינו במפורש שהכהונים המיטהרים אוכלים תרומה בערב, ורק לצורך אכילת קודשי המזבח על המיטהר לחכות עד לאחר כפרה בקרבנות. הברייתא המובאת בעניין קריאת שמע אינה אלא עדות עקיפה לכך שהכהונים מיטהרים לאכול תרומה בערב, בעוד שישנה משנה מפורשת בנידון.³⁸

אך העובדה שזוהתה מסורת פרשנית של חז"ל אשר לפיה "בא השמש" במקומות אחרים פירושו בוקר ולא ערב, מתרצת את שתי הקושיות הראשונות של בעלי התוספות על רש"י. השימוש אכן מתועד במקרא לפי תנאים מסוימים, ואין מדובר בפירוש שרירותי.

אולם הקושיא השלישית של התוספות היא אכן במקום.³⁹ הרי לפירוש רש"י, פיסקאות [8-5] של הסוגיא עוסקות בשאלת היטהרות הכהונים, וישנם מקורות מפורשים שלפיהם הכהונים מיטהרים לאכול תרומה לעת ערב. מדוע אפוא נזקקו במערבא דווקא לברייתא "סימן לדבר צאת הכוכבים" בעניין קריאת שמע, שאינה אלא עדות עקיפה לזמן היטהרות הכהונים?

התוספות מפרשים שפיסקאות [8-5] בסוגיא מוסבות לא על תוכן הברייתא עצמה, אלא על פירוש הסבוראים לברייתא הבא לידי ביטוי בפיסקאות [4-2], שלפיהן "בא השמש", השעה שבה נכנסים הכהונים לאכול תרומה, היא שעת צאת הכוכבים, והלכך קוראים קריאת שמע של ערבית משעת צאת הכוכבים ("מכדי כהנים אימת קאכלי..."). על כך מקשים ב-[6-5]: מניין שמדובר בצאת הכוכבים ("ביאת השמש וטהר יומא", ביאת השמש כולה ו"טיהור" השמים משרידיו האחרונים של היום) ולא בשקיעת החמה ("ביאת אורו וטהר גברא", תחילת שקיעת אור החמה, שהיא השעה שבה מיטהר הכהן לאכול תרומה)? רבה בר רב שילא משיב שאילו היתה הכוונה לשקיעה ו"טיהר גברא", כשהמילה "טהר" מוסבת על הכהן המיטהר, ולא על אור השמש, היינו מצפים לצורה "ויטהר".

פירוש התוספות מוקשה: השמש עצמה שוקעת עוד לפני אורה, ועל המינוח להיות הפוך: "ביאת שמש" במובן שקיעת החמה, ו"ביאת אורו" במובן צאת הכוכבים. ואכן, גירסת הגאונים שהובאה לעיל, הפוכה, ומתאימה לפירוש התוספות:

וממאי דהאי ובא השמש ביאת אורו הוא והאי וטהר וטהר יומא, דילמא ביאת שמשו הוא, והאי וטהר וטהר גברא.

כפי שצינו לעיל, במדור "מבנה הסוגיא ומהלכה", לפי גירסת זו פירוש "ביאת אורו" הוא שקיעת אורו האחרון של היום, דהיינו צאת הכוכבים, ואילו "ביאת שמשו" פירושו כמשמעו: שקיעת החמה. לפי גירסת זו אין הקושיא בפיסקאות [6-5] והאיבעיא ב-[8-7] מוסבות על ההלכה שבברייתא ("ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה"), אלא על קביעת הסבוראים ב-[4-2] ופירושם לברייתא שלפיו שעת היטהרות הכהונים ושעת קריאת שמע היא "שעת צאת כוכבים", שעת ביאת אור השמש.

גירסת הגאונים אמנם מתאימה לסוגיא כמות שהיא, על כל פיסקאותיה, אך היא אינה מתאימה לא ללשון הברייתא ולא למימרת רבה בר רב שילא. הן הברייתא הן פירושו של רבה בר רב שילא לברייתא מתייחסים לביאת השמש דווקא, ולא לביאת אור השמש. כיצד ניתן להוכיח מדברי רבה בר רב שילא שמדובר בביאת אור השמש, אם הוא עצמו מביא ביטוי עממי שלפיו "טהר יומא" קשור דווקא עם הערב השמש (מן הסתם השקיעה) ולא עם ביאת אור השמש? לפי גירסת הגאונים היינו מצפים לכך שהמקשה יתמקד בעניין "והאי וטהר וטהר יומא" ויתעלם

38 וראה גם קושיות נוספות אצל הריטב"א, על אתר.

39 שלא כדברי בווארין (לעיל, הערה 24), עמ' 69, הערה 25, עיין שם. בווארין צודק רק אם נניח שבמערבא הקשו בהקשר של קריאת שמע דווקא. אך אם ניקח את דברי הסוגיא שלנו כפשוטם, במערבא הקשו בעניין פירוש הפסוק "ובא השמש וטהר" ושעת היטהרות הכהן, ללא קשר לשעת קריאת שמע של ערבית.

מעניין ביאת אורו לעומת ביאת שמשו, שהרי הן מן הברייתא עצמה הן מדברי רבה בר רב שילא מוכח ההפך מדבריו: שביאת שמשו של הכהן מתירה אכילת תרומה. בעניין זה יש יתרון דווקא לגירסת הספרים ולפירוש רש"י. לפי גירסת הספרים, הברייתא [4], המקשה [5] ורבה בר רב שילא עצמו [6], תמימי דעים ש"ובא השמש" פירושו ביאת השמש ממש, ולא ביאת אורו. אלא שלשיתם ביאת השמש פירושה צאת הכוכבים, והעניין מוקשה.

לפי רש"י, "טהר גברא" פירושו "יטהר האיש עצמו בהבאת קרבנותיו" למחרת, ואילו לפי התוספות וגירסת הגאונים הכוונה היא לכך שהגבר טהר בשעת השקיעה, ולא דווקא שהיום טהר. אך שני הפירושים מוקשים; פירוש רש"י מוקשה מפני שלא מצאנו במקרא שהמילה "וטהר" ללא פירוט נוסף תהיה מוסבת על הבאת קרבנות דווקא. פירוש בעלי התוספות מוקשה, משום שאם אכן "טהר גברא" פירושו שהגבר, ולא היום, מיטהר, מדוע טוען רבה בר רב שילא שהיה לה לתורה לכתוב "ויטהר"? הרי "וטהר" משמש הרבה פעמים בתורה במובן "האיש הופך טהור"⁴⁰ (כפי שמעירים בעלי התוספות עצמם בד"ה אם כן, ב ע"ב, והתירוץ שם דחוק) ולא דווקא עם סיום היום!

לפי פשוטו של מקרא פירוש הפועל טהר בבנין קל הוא: "היה טהור". והוא הדין לצורת העתיד: "יטהר", אלא שלעיתים קרובות מפרשים חז"ל את המלה "יטהר" בבנין קל במובן "יטהר על ידי טבילה", כגון בויקרא טו כח ("ואחר תטהר" הנאמר בזבה, ביטוי שאותו דורשים חז"ל לחייב טבילה לזבה) ובמדבר יט יב ("וביום השביעי יטהר", שאותו דרשו חז"ל לחייב הזאה ביום השביעי לטמא מת ולא רק ביום השלישי). ולכן, אם מתלבטת הסוגיא שלנו בין שני הפירושים: "טהר יומא" ו"טהר גברא", והאחרון מתקשר דווקא לצורה הדקדוקית "ויטהר" לפי רבה בר רב שילא, נראה ששתי האפשרויות צריכות להיות "טהר יומא" במובן הסתלקות היום, המאפשרת אכילת תרומה ללא צורך בפעולה נוספת מצד המיטהר, לעומת "טהר גברא" במובן טבילה, דהיינו מעשה היטהרות פעילה מצד האיש המיטהר.

מימרת רבה בר רב שילא אינה מתאימה אפוא לא לגירסא זו ולא גירסא זו בלשון הסוגיא – לא לפירוש רש"י ולא לפירוש התוספות. נראה אפוא שבמקורם באו דברי רבה בר רב שילא למטרה אחרת, לא זו שלשמה הובאו בסוגיא, ומסיבה זו, פירוש רש"י, פירוש התוספות וגירסת הגאונים, מוקשים. במקור הדברים רצה רבה בר רב שילא להוכיח מן הפסוק שהכהן מיטהר לאכול בתרומה רק לעת ערב, ואין טבול יום אוכל בתרומה. משנה זבים ה יב מונה הלכה זו כאחת מגזרות י"ח דבר שבהן גברו בית שמאי על בית הלל. ההלכה הקדומה של בית הלל קבעה שטבול יום טהור לחלוטין, ואף לתרומה,⁴¹ למרות הכתוב "ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים". נראה שבית הלל פירשו ש"ובא השמש" הוא לאו דווקא, והעיקר "וטהר", דהיינו שיטבול. ואכן, מצאנו כמה דרשות של הפרושים הקדומים הבאות להוציא מפשוטם את

40 ויקרא יד ח, ט, כ, נג, טו יג; במדבר יט יט, לא כג.

41 ראה פינקלשטיין (לעיל, הערה 7), עמ' 661-692, 884-890 ונראה כדברי יוסף מ' באומגרטן: J. M. Baumgarten, "The Pharasaic-Sadducean Controversies about Purity and the Qumran Texts", *Journal of Jewish Studies* 31 (1980), p. 169, בנספח: "בין אם נקבל את דברי פינקלשטיין בכל ההיבטים של הניתוח ובין אם לאו, אנחנו מאמינים שהוא שיכנע בתארו את טקס ההיטהרות על ידי הפרה האדומה לפי הפרושים כאישור מופגן של התועלת שיש בטבילה כאמצעי היטהרות מחוץ לתחומי המקדש", דהיינו לחולין, למעשה שני ולתרומה, אבל לא לקדשים או לביאת המקדש. נראה שפינקלשטיין מרחיק לכת, בין השאר, בקובעו שלפי הפרושים, בשלב הקדום הספיקה טבילה אף לקדשים, ושהצורך לחכות עד לאחר הערב שמש או כפרה לקדשים אינו אלא מחמת קדושת הקדשים, ואין לו עניין לטהרה. פירוש זה מוקשה, למרות שספרא חובה פרק יב ירומז לכך ש"קדשים" בויקרא כב ו-ז פירושו קדשי מזבח דווקא (פינקלשטיין, שם, עמ' 888). כלום יעלה על הדעת שהביטוי "וטמא" פירושו אסור באכילת קדשי מזבח דווקא? ומה באשר לביאת מקדש למשל, שאסורה בטמא עד הערב לפי אותו מקור בספרא, אך מותרת בטבול יום לדעתו? לכן נראה שאף הפרושים הקדומים פירשו שויקרא כב ו-ז וכן הפסוקים האחרים המזכירים טומאה "עד הערב" מוסבים על טומאה בכלל, ואף לעניין תרומה (ואפילו מעשר וחולין). אלא שאלו דרשות ממצממות כדי לרוקן את החיוב לחכות "עד הערב" מתוכן ולטהר טבול יום. ראה בשתי ההערות הבאות.

הביטויים "ובא השמש", הנאמר בהקשר זה,⁴² ו"עד הערב", הנאמר בהקשרים דומים.⁴³ ואפשר שבית הלל פירשו ש"ובא השמש" פירושו ביאת אור השמש בבוקר, אבל לא ביום השמיני, כפירוש רש"י, אלא בבוקר שלאחר ההיטמאות (למשל לאחר טומאת קרי המכונה "מקרה לילה"), שאז טובל הכוהן ("וטהר") ומיטהר לאכול "מן הקדשים", דהיינו תרומה. בית שמאי, לעומת זאת, פירשו את הפסוק כפשוטו, והתירו אכילת תרומה רק לאחר הערב שמש. בגזרות י"ח דבר ניצח בית שמאי את בית הלל, ונקבע שטבול יום אינו אוכל בתרומה עד הערב. בתחילה קיבלו בית הלל הלכה זו כגזרה מדרבנן, הגם שלשיטתם טבול יום טהור לחלוטין מדאורייתא, אך בעקבות ה"גזרה" החלו אף התנאים מבית הלל להתייחס להלכה זו כאל דין דאורייתא, כשיטת בית שמאי, ולפרש ש"ובא השמש וטהר" פירושו שהכוהן מיטהר לאכול בתרומה לעת ערב. עמדה זו כל כך השתרשה אצל אמוראי בכל, עד שהם הציעו למחוק את המילים "טבול יום" ממשנה זבים ה יב, המונה את גזרות י"ח דבר, בטענה "טבול יום דאורייתא הוא!" (שבת יד ע"ב).⁴⁴ ואף דברי רבה בר רב שילא בסוגייתנו הם פולמוס נגד התפיסה הקדומה של בית הלל, אשר לפיה טבול יום טהור אף לתרומה, מדאורייתא.

כנגד תפיסה זו העיר רבה בר רב שילא שאי אפשר לפרש שהמילה "וטהר" פירושה "יטבול", שאם כן צריך היה לכתוב "ובא השמש ויטהר" (או בשכתוב היפה יותר מבחינה דקדוקית המופיע בכתב יד פריז: "וכבוא השמש ויטהר"). רק בזמן עתיד מתפרש הפועל טהר בבניין קל על ידי חז"ל כלשון טבילה, כגון "ואחר וטהר" (ויקרא טו כח). משם למדו חז"ל שהזבה חייבת לטבול; ו"וביום השביעי ויטהר" (במדבר יט יב), משם למדו חז"ל שטמא מת טעון הזאה ביום השביעי (ולא רק ביום השלישי כפי שעולה מפשוטו של מקרא). לעומת זאת, "טהר", בכל מקום פירושו, גם לפי חז"ל, "הפך טהור", ולכן "ובא השמש וטהר" פירושו טהרה אוטומטית עם בוא השמש, ללא צורך במעשה מצד המיטהר.⁴⁵ לפי רבה בר רב שילא עולה פירוש זה מן הכתוב עצמו, שכן "וטהר" מוסב על היום. הוא קושר את הביטוי המקראי "וטהר", המוסב לדעתו על היום, עם ביטוי עממי הקשור לתחילת הלילה: "איערב שימשא ואידכי יומא", ופירש שהכוונה היא להסתלקות היום. נראה שהביטוי העממי מבוסס על האכדית, שבה משמש הביטוי *irib šamši* ("השמש נכנס/בא") במובן שקיעה,⁴⁶ ואילו הפועל *dekû* פירושו "לסלק" (= *iddaki* להסתלק).⁴⁷ אמנם לא מצאנו את הביטוי *ummi iddaki*, "אידכי יומא" באכדית, אך סביר להניח שהביטוי "אידכי יומא" בארמית,

42 ראה ספרא אמור פרק ד ז, והשווה ספרי זוטא לבמדבר יט יט. ראה בסוף ההערה הבאה.

43 דרשות כאלה מופיעות בשני מקורות תנאיים המשמרים לעתים קרובות מסורות קדומות – התרגום המיוחס ליונתן וספרי זוטא. בתרגום המיוחס ליונתן פירשו שבכל פעם שמזכרת טומאה "עד הערב" הכוונה היא עד הערב אם לא טבל לפני כן, אבל אם טבל לפני כן הטבילה מטהרת ואין צורך לחכות להערב שמש. וכך מפורש בתרגום המיוחס ליונתן לבמדבר יט ז, ח, י, בניין העוסקים בפרה אדומה, המיטמאים עד הערב: "ויהא מסאב קדם טיבוליה עד רמשא". ראה באומגרטן (לעיל, הערה 31), עמ' 160. מכאן משתמע שאם טבל ביום הוא טהור בלילה, ורק מי שתכנן טבילה בלילה מיטהר עם הערב שמש, דהיינו עוד לפני טבילתו. ונראה שכך פירשו בנוגע לכל הטומאות שבהן כתוב "וטמא עד הערב", שהטמא טעון הערב שמש רק אם לא טבל ביום, למרות שהמתרגם מביא פירוש זה רק בתרגומו לבמדבר יט ז, ח, י, בנוגע לכוהנים המעורבים בטקס הפרה האדומה. וכך משתמע גם מן הביטוי "טבול יום" עצמו, שנשמע כאילו הוא מונגד ל"טבול לילה". טבול יום מיטהר עם טבילתו מדאורייתא, ואילו טבול לילה מיטמא עד הערב, ומיטהר עם הערב שמש. וכיוצא בזה נועדו שתי דרשות בספרי זוטא לנטרל את התוקף של הקביעה שהטמא מיטמא "עד הערב". בבמדבר יט ז נאמר שהכוהן המזה מדם הפרה האדומה טמא עד הערב: "וכבס בגריו הכהן ורחץ בשרו במים ואחר יבוא אל המחנה וטמא הכהן עד הערב", אבל בספרי זוטא מפרשים ש"עד הערב" הוא לאו דווקא, שכן בעניין שרפת הפר והשעיר של יום הכיפורים (ויקרא טז כח) נאמר "ואחר יבוא אל המחנה", אבל לא נאמר "וטמא עד הערב". רבי שמעון אומר: נאמר כאן (במדבר יט ז) ואחר וביא, ונאמר להלן (ויקרא טז כח) ואחר וביאה... מה אחר וביאה שנאמר להלן אחר ביאת שמש וקודם ביאת שמש, אף אחר וביאה שנאמר כאן, אחר ביאת שמש וקודם ביאת שמש". דוומה שכך הם פירשו בנוגע לכל הטומאות שבהן נאמר "ואחר יבוא": מצורע (ויקרא יד ח) וטמא מת (במדבר לא כד), ומכאן בנו אב לכל הטומאות. דרשה אחרת בניהן מצאנו בספרי זוטא לבמדבר יט יט בנוגע לטמא מת שאף הוא טמא עד הערב של היום השביעי להואתו לפי הכתוב. וזה לשון הספרי זוטא: "ורחץ במים וטהר בערב. מה ערב שהוא בא כולו, אף הוא כשיבא כולו במים – וטהר". לפי דרשה זו משמש הביטוי "עד הערב" כמטפורה לתיאור סוג הרחיצה הדרוש. והשווה הדרשה בספרא אמור פרק ד ז על ויקרא כב ו-ז: "כי אם רחץ בשרו. יכול יהיה מרחץ אבר אבר, תלמוד לומר ובא השמש וטהר. מה ביאת שמשו כולן כאחת אף במים כולן כאחת".

44 ראה י"ג אפסטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח, עמ' 592-593.

45 ואפשר שהביטוי "טהר יומא" קדום לרבה בר רב שילא, ובמקורו בא לציין את העובדה שהיום מטהר את הטמא, ללא צורך בפעילות נוספת. רבה בר רב שילא הוא שפירש מחדש את הביטוי במובן "הסתלק היום" על סמך הביטוי הארמי "אידכי יומא".

46 ראה *Chicago Assyrian Dictionary*, volume 4, p. 269.

47 שם, כרך 3, עמ' 124-125.

במובן "הסתלק היום", יסודו בפועל אכדי זה.⁴⁸ אך היות שבארמית "דכי" פירושו "טהר", נתפס הביטוי על ידי רבה בר רב שילא כתרגום של "טהר יומא". ואכן, גם במקום אחר נראה שרבה בר רב שילא פירש את המילה "טהר" בעברית במובן מועד היטהרות היום, דהיינו שעת הדמדומים. במשנה יומא הו שנינו: "הזה על טהרו של מזבח שבע פעמים". ועל כך בבבלי יומא נט ע"א (וכן ביומא טו ע"ב; זבחים לב ע"ב):

מאי טהרו? אמר רבה בר רב שילא: פלגיה דמזבח, כדאמרי אינשי: טהר טיהרא והוי פלגא דיומא [במקבילה בזבחים: טהר טיהרא דיומא].

מיתבי: כשהוא מזה, אינו מזה לא על גבי האפר ולא על גבי הגחלים, אלא חותה גחלים אילך ואילך ומזה.

אלא אמר רבה בר רב שילא: על גלויה דמזבח, כדכתיב: וכעצם השמים לטוהר (שמות כד י).

לפי הפירוש הראשון המובא מפי רבה בר רב שילא, "טהרו" הוא לשון "טיהרא", דהיינו "צהרי היום", והכוונה היא לאמצע גובה המזבח. אך מן הברייתא ברור שהכוונה מזה על משטח המזבח, במקום הגחלים. לכן מפרשים שרבה בר רב שילא התכוון בעצם ל"גלויה דמזבח". "גילויא/גילהי" משמש בבבלי תענית ג ע"ב במובן האור הזוהר עם דמדומי הערב,⁴⁹ ולכן נראה שרבה בר רב שילא התכוון לגחלי המזבח הזוהרים, הדומים לאור שעת הדמדומים. ונראה שגם בסוגיא שלנו פירש רבה בר רב שילא את הביטוי "וטהר" במובן "טהר יומא", דהיינו גילוייה דיומא, שעת הדמדומים. וכך "דרש" גם את הביטוי הארמי "אידיכי יומא".

קשה להניח שדברי רבה בר רב שילא והסוגיא האמוראית שבה הם משובצים, המתפלמסים עם דעת בית הלל מימי הבית, היו מוסבים במקורם דווקא על מדרש ההלכה המובא בסוגיא שלנו בגירסתה הנוכחית. מדרש ההלכה שבברייתא שלנו "מתפלמס" עם תפיסה אחרת, שלפיה הכוהן מיטהר לאכול בתרומה רק עם הבאת קרבנותיו, שהיא כנראה הגישה הצדוקית הקדומה לנושא, הבאה לידי ביטוי גם בכתבי קומראן.⁵⁰ לשיטתנו, לעומת זאת, רבה בר רב שילא מתפלמס עם התפיסה הקדומה של בית הלל, המקלה עד כדי התרת תרומה לטבול יום. אך נוסח קדום יותר⁵¹ של מדרש הלכה זה השתמר בספרא אמור פרק ד ח: "ובא השמש וטהר (ויקרא כב ז) – ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין רחיצת גופו מעכבתו מלאכול בתרומה", זאת בניגוד לפשוטו של הפסוק הקודם: "ולא יאכל מן הקדשים כי אם רחץ בשרו במים" (ויקרא כב ו). בנוסח זה, הפולמוס במדרש עצמו הוא פולמוס נגד גישתם המקורית של בית הלל, שאמרו שדי בטבילה כדי לטהר את הכוהן לאכילת תרומה. סביר להניח שפיסקאות [6-s] של סוגייתנו היו מוסבות במקורן על נוסח זה של המדרש. אפשר שהחלק הקדום של הסוגיא מוקם כבר בשלב הראשון כאן, בריש ברכות, שכן אף בסוגיא שבירושלמי על משנתנו מצאנו התייחסות למילים "ובא השמש וטהר", המנסה לעמוד על העיתוי המדויק של "ביאת השמש" לצורך אכילת תרומה. אך אפשר גם שמדובר בסוגיא בבבלי לטהרות, ששובצה פה לראשונה על ידי הסבוראים.

בגירסת קדומה זו של הסוגיא, הקושיא [5] היא כגירסת הספרים: "וממאי דהאי ובא השמש ביאת שמשו הוא (כשיטת בית שמאי), ומאי וטהר טהר יומא (דמדומים)? דילמא ביאת אורו הוא (בוקרו של יום הטבילה), ומאי וטהר, טהר גברא (כשיטת בית הלל)?" על כך עונה רבה בר רב שילא ש"טהר גברא" מנוסח תמיד בתורה בלשון "ויטהר" ולא "וטהר".

הסבוראים הכירו אפוא את הסוגיא הזאת, כאן או במקום אחר, בלשון זה:

48 הפירוש מתקופת הגאונים אשר לפיו מדובר בלשון סגי נהור, כש"טהר יומא" ו"אידיכי יומא" פירושם בעצם צהריים (ראה בויראין [לעיל, הערה 24], עמ' 71, הערה 33, וציון שם), אינו נראה. ההפך מצהרי היום הוא "טיהרא דליליא", ביטוי שאכן מופיע בסורית במובן אמצע הלילה, ועל כל פנים אין סיבה לציין דווקא את החשכה בביטוי זה. ואף המובאה שהבאנו מיומא מראה שרבה בר רב שילא הכיר שימוש אחר של "טהר" בארמית, במובן "גילויא דליליא", השעה שבה השמים מאדימים, ולא דווקא כחושך מוחלט, ההפך מצהרי היום.

49 והשווה גם בבלי סנהדרין מד ע"א ובבלי פסחים יג ע"א, ושם מציין הביטוי "גילויא" את דמדומי הבוקר דווקא.

50 ראה לעיל, הערה 34.

51 כך בכתבי היד. ברוב הדפוסים הוגה הנוסח על פי נוסח הברייתא בסוגיא שלנו: "ואין כפרתו מעכבתו..."

ובא השמש וטהר – ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין רחיצת גופו מעכבתו מלאכול בתרומה.

וממאי דהאי ובא השמש ביאת השמש והאי וטהר טהר יומא? דילמא ביאת אורו הוא, והאי וטהר טהר גברא.

אמר רבה בר רב שילא: אם כן, לימא קרא ויטהר, מאי וטהר? טהר יומא. כדאמרי אינשי: איערב שמש ואדכי יומא.

אך מובנה המקורי של הסוגיא, שהוא פולמוס נגד גישת בית הלל הקדומה, המתירה תרומה לטבול יום שטבל בבוקר, נעלם מעיני הסבוראים, וזאת מן הסיבות הבאות:

1. בימיהם כבר נשתכחה לחלוטין גישת בית הלל שהתירה תרומה לטבול יום. כך עולה מבבלי שבת יד ע"ב, שם מוצע למחוק את המילים "טבול יום" ממשנה זבים ה יב, שהרי טומאת טבול יום לתרומה היא דאורייתא! הסבוראים הכירו רק שתי גישות: הגישה הפרושית, שלפיה "טבול יום טהור למעשר, העריב שמשו אוכל בתרומה, הביא כפרתו אוכל בקדשים" (משנה נגעים יד א); והגישה הצדוקית, שלפיה אין מחוסר כפרה טהור לשום דבר.

2. המובן המקורי של "ביאת אורו", דהיינו בוקר, הבא לידי ביטוי בקומראן ובמסורת נשכחת בספרות חז"ל, לא היה מוכר לסבוראים. הם הניחו ש"ביאת אורו" פירושו ביאת האור האחרון של השמש, דהיינו סוף היום.

לכן תהו הסבוראים על קנקנה של סוגיא זו. מצד אחד לא הבינו מה עניין רחיצת הגוף ו"טהר גברא" (במובן טבילה) לכאן, ומצד שני לא הבינו מניין לנו שמדובר בביאת שמשו ולא בביאת אורו, שהרי בתוספתא ברכות א א, עמ' 1, נאמר להפך: "משעה שהכהנים זכאין לאכול בתרומתן. סימן לדבר, צאת הכוכבים", דהיינו סוף תהליך השקיעה או שעת ביאת אור השמש. וכך היה המנהג בימיהם. הם הגיהו אפוא הן במדרש הן בסוגיא, כדלהלן:

ובא השמש וטהר – ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה.

וממאי דהאי ובא השמש ביאת אורו הוא והאי וטהר טהר יומא? דילמא ביאת שמשו הוא, והאי וטהר טהר גברא!

אמר רבה בר רב שילא: אם כן לימא קרא ויטהר! מאי וטהר? טהר יומא. כדאמרי אינשי: איערב שמש ואדכי יומא.

לפי גירסא זו, "ביאת אורו" פירושו צאת הכוכבים, ואילו "ביאת שמשו" פירושו שקיעת החמה ממש. "טהר יומא" פירושו היטהרותו הסופית של היום, ואילו "טהר גברא" פירושו שהגבר מיטהר אוטומטית עם השקיעה, אבל לא שהיום מיטהר מאורו.

בצורה הזאת אין הסוגיא יכולה לעמוד בפני עצמה, שהרי טרם נקבע בטקסט הסוגיא עצמו אם "ובא השמש וטהר" פירושו צאת הכוכבים או "ביאת אורו וטהר יומא". מדוע אפוא מניח המקשה כאן שאכן זה הפירוש? לשם כך הצמידו הסבוראים לסוגיא משוכתבת זו את ההקדמה שלהם לסוגיא, דהיינו פיסקאות [1-4], ויצרו את הסוגיא המורכבת מפיסקאות [2-6] לפי גירסתם, כדלהלן (תוספות ושינויים של הסבוראים הובאו בהדגשה):

מכדי כהנים אימת קא אכלי תרומה, משעת צאת הכוכבים? לתני משעת צאת הכוכבים! מלתא אגב אורחא קמשמע לן: כהנים אימת קאכלי בתרומה? משעת צאת הכוכבים. והא קמשמע לן, דכפרה לא מעכבא.

כדתניא: ובא השמש וטהר – ביאת שמשו מעכבתו מלאכול בתרומה ואין כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה.

וממאי דהאי ובא השמש ביאת אורו והאי וטהר וטהר יומא? דילמא ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר וטהר גברא?

אמר רבה בר רב שילא: אם כן לימא קרא ויטהר! מאי וטהר? וטהר יומא. כדאמרי אינשי: איערב שמש ואדכי יומא.

גירסת הגאונים הינה אפוא גירסת הסבוראים: הגירסא שנוצרה כשהסבוראים הגיהו בסוגיא המקורית והוסיפו לה את ההקדמה שלהם בפיסקאות [2-4]. גירסת הספרים, לעומת זאת, משקפת את הגירסא המקורית של הסוגיא כשהיא היתה סוגיא אמוראית מקורית המתפלמסת נגד הגישה המטהרת את טבול היום לאכול בתרומה. היא מתפרשת כפי שפירשנו לעיל, או כפירוש רש"י.

[8-7] במערבא, הא דרבה בר רב שילא לא שמיע להו, ובעו לה מיבעי: האי ובא השמש ביאת שמשו הוא ומאי וטהר וטהר יומא, או דילמא ביאת אורו הוא, והאי וטהר וטהר גברא? והדר פשטו לה מברייתא. מדקתני: סימן לדבר צאת הכוכבים, שמע מינה ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר, וטהר יומא

נחלקו החוקרים בנוגע לחלק זה של הסוגיא: יש שהביאו דוגמה זו בין הדוגמאות לדיון שהתנהל ב"מערבא" (ארץ ישראל) לפי התלמוד הבבלי שאין כיוצא בו בירושלמי שלפנינו,⁵² ויש שמצאו רמז לבעיא זו ולפישוטה על פי הברייתא בירושלמי ברכות א א, ב ע"א-ע"ב.⁵³ וזה לשון הירושלמי:

אנן תנינן: משעה שהכהנים נכנסין לוכל בתרומתן. תני רבי חייא: משעה שדרך בני אדם נכנסין לאכול פיתן בלילי שבת. ותני עלה: קרובין דבריהן להיות שוין.

איתא חמי: משעה שהכהנים נכנסין לוכל בתרומתן יממא היא ועם כוכביא הוא. משעה שדרך בני אדם נכנסין לאכול פתן בלילי שבת שעה ותרתי ליליא הוא, ואת אמרת קרובין דבריהן להיות שוין?!

א"ר יוסי: תיפתר באילין כופרניא דקיקיא דאורחיהון מסתלקא עד דהוא יממא דצדי לון מיקמי חיותא

סימן לדבר: משיצאו הכוכבים. ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר: ואנחנו עושים במלאכה וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים (נחמיה ד טו), וכתוב: והיה לנו הלילה למשמר והיום למלאכה (שם, טז).

הסוגיא בירושלמי מקשה על טענת הברייתא שהכהנים נכנסים לאכול תרומה באותה שעה שבה דרך בני אדם להיכנס לאכול בליל שבת: השעה שהכהנים נכנסים יממא היא ועם כוכביא היא, ואילו בני אדם נכנסים לאכול בליל שבת שעה או שעתיים לתוך (או לפי פירוש אחר לפני) הלילה!⁵⁴ אך הביטוי "יממא היא ועם כוכביא הוא", מוקשה: כיצד ניתן לומר שהשעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומה היא גם "יום" וגם "עם הכוכבים"? לכן פירשו פרשנים וחוקרים רבים שוי"ו החיבור כאן פירושה "או":⁵⁵ הכהנים נכנסים לאכול תרומה מבעוד יום

52 ראה י"נ אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים, ירושלים-תל אביב תשכ"ג, עמ' 305.

53 ראה ל' גינצבורג (לעיל, הערה 7), עמ' 8.

54 ראה בדיון בסוגיא הבאה, "עני".

55 גינצבורג, שם; ש' גורן, הירושלמי המפורש, ירושלים תשכ"ג, על אתר, וציונים שם.

(סמוך לפני צאת הכוכבים) או עם צאת הכוכבים, דהיינו בשעת "ביאת שמשו" או בשעת "ביאת אורו" לפי גירסת הגאונים ופירושם ופירוש התוספות לגירסת הספרים.

אבל אין בירושלמי איבעיא של ממש, אלא הערה צדדית בלבד, שאינה זוכה לדיון. ואף הברייתא: "סימן לדבר צאת הכוכבים", אינה מובאת בנוגע לסוגיא זו, אלא משמשת התחלה לסוגיא הבאה. ועוד: פירוש זה לביטוי "יממא היא ועם כוכביא הוא" דחוק, שהרי ניתן היה למצוא ביטוי יותר מוצלח לשעת השקיעה מ"יממא". בדיון בסוגיא הבאה נציע פירוש אחר לביטוי "יממא" כאן ולסוגיא שבירושלמי כולה.⁵⁶

על כל פנים, נראה שאין צורך להזדקק לביטוי "יממא היא ועם כוכביא הוא" כדי למצוא סמך בירושלמי להתלבטות "במערבא", שהרי בהמשך הדיון בירושלמי על משנתנו נידונה במפורש השאלה מתי בדיוק מתחיל הלילה, ומוצעות כמה וכמה דעות בנידון. סוגיא זו פותחת דווקא בברייתא "סימן לדבר צאת הכוכבים", והמסקנה מובאת בתחילת הדיון ולא בסופו:

סימן לדבר משיצאו הכוכבים. ואף על פי שאין ראייה לדבר זכר לדבר: "ואנחנו עושים במלאכה וחצים מחזיקים ברמחים מעלות השחר עד צאת הכוכבים" וכתוב: "והיה לנו הלילה למשמר והיום למלאכה".

כמה כוכבים יצאו ויהי לילה?...

תני: כל זמן שפני מזרח מאדימות זהו יום; הכסיפו – זהו בין השמשות; השחירו – נעשה העליון שזה לתחתון – זהו לילה.

רבי אומר: הגלגל בתקופתה; התחיל גלגל חמה לשקע ותחילת גלגל לבנה לעלות – זהו בין השמשות...⁵⁷

איזהו בין השמשות? משתשקע החמה כדי שיהלך אדם חצי מיל...

רבי חנינא חבריהון דרבנן בעי: כמה דאת אמר בערבית נראו שלשה כוכבים, אף על פי שהחמה נתונה באמצע הרקיע – לילה הוא.

ומר אף בשחרית כן? אמר רבי אבא: כתיב השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה (בראשית יט כג), וכתוב ובא השמש וטהר (ויקרא כב ז); מקיש יציאתו לביאתו: מה ביאתו משיתכסה מן הבריות, אף יציאתו לכשיתודע לבריות.

מסוגיא זו ברור שבמערבא אכן שאלו מתי בדיוק מתחיל בין השמשות ומתי מתחיל הלילה: עם תחילת שקיעת השמש, סוף שקיעת גלגל החמה או ביאת האור האחרון של השמש וצאת הכוכבים. ואם בצאת הכוכבים, אזי בכמה כוכבים מדובר ומה טיבם. לכן נראה שאין צורך לחפש דיון מפורט בשאלת "ביאת אורו וטהר יומא" או "ביאת שמשו וטהר גברא" בנוגע לפסוק "ובא השמש וטהר" דווקא (אם כי ראוי לשים לב לכך שבסוף הדיון הזה בירושלמי ברכות א א, ב ע"ג מובא פירוש גם לפסוק זה שלפיו מדובר בשעה שהשמש מתכסה מן הבריות). הסבוראים, בעלי הסוגיא שלנו, ידעו שבירושלמי ריש ברכות דנו בשאלת השעה המדויקת של תחילת הלילה בכלל ולצורך קריאת שמע של ערבית בפרט. לכן, לאחר שניסחו מחדש את פסקאות [6-5] של הסוגיא כך שתעסוקנה בשאלה זו, הם העירו בצדק שגם במערבא "בעו מיבעיא" אם זמן קריאת שמע של ערבית מתחיל בשעת ביאת השמש ממש או בשעת ביאת אור השמש, שעה שהשמש מתכסה מן הבריות, דהיינו צאת הכוכבים. ואכן, המסקנה ההלכתית היא שמדובר בצאת הכוכבים, על פי הברייתא "סימן לדבר צאת הכוכבים". ולכך התכוונו הסבוראים בציינם שבמערבא "בעו לה מיבעיא".

נמצינו למדים שהסבוראים עצמם הם שניסחו את פסקאות [8-7] של הסוגיא על פי הדיון בירושלמי. הנוסח המקורי שלהם היה גירסת הגאונים:

במערבא, הא דרבה בר רב שילא לא שמיע להו ובעי לה מיבעי: האי ובא השמש ביאת אורו הוא, ומאי וטהר וטהר יומא, או דילמא ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר וטהר גברא? והדר פשטו לה

מבריייתא. מדקתני בבריייתא סימן לדבר צאת הכוכבים, שמע מינה ביאת אורו הוא, ומאי "וטהר", טהר יומא.

גירסת הגאונים היא אפוא הגירסא המקורית של הסוגיא הסבוראית על כל פיסקאותיה, כולל השכתוב הסבוראי לסוגיא האמוראית שעמדה ביסוד הפיסקאות [6-5] של הסוגיא. בספרים, שבהם נשתמרה הגירסא האמוראית המקורית ל-[6-5], הוגהו הפיסקאות [8-7] בהתאם, כדי למנוע סתירה בין מסקנת [6-5], האמוראיות: "ממאי דהאי ובא השמש ביאת שמשו והאי וטהר טהר יומא", למסקנת [8-7], הסבוראיות: "שמע מינה האי ובא השמש ביאת אורו הוא, ומאי וטהר טהר יומא". לכן גורסים הספרים ב-[8-7]:

במערבא, הא דרבה בר רב שילא לא שמיע להו, ובעו לה מיבעיא: האי ובא השמש ביאת שמשו הוא ומאי "וטהר" טהר יומא, או דילמא ביאת אורו הוא, והאי וטהר טהר גברא? והדר פשטו לה מבריייתא. מדקתני: סימן לדבר צאת הכוכבים, שמע מינה ביאת שמשו הוא, ומאי וטהר, טהר יומא.

אך גירסא זו מוקשית ביותר בהקשר זה. הדרך היחידה לפרשה היא מגוחכת: במערב שאלו אם קריאת שמע של ערבית נקראת בערב ("ביאת שמשו") או בבוקר ("ביאת אורו"), והשיבו, על סמך תוספתא ברכות א א, עמ' 1, שקריאת שמע של ערבית אכן נקראת בערב, ולא בבוקר.⁵⁷

57 קטע הגניזה, 41, מביא את הפיסקאות [6-5] ו-[8-7] כל אחת בנוסח המקורי שלה: [6-5] בגירסת הספרים, הקדם סבוראית, ו-[8-7], הסבוראיות, בניסוח הסבוראים. ממצא זה הוא אישור גרפי להיאוריה שהוצעה כאן בנוגע להתהוות הסוגיא. וראה בויארין (לעיל, הערה 24), עמ' 72-73, שאולי רומז להשערה המוצעת כאן.